

S.X.SULTANOVA*e-mail: samirasultanova@yahoo.com*

DOI: 10.48652/m5483-4812-9684-k

Bakı Dövlət Universiteti

(Bakı şəh., Z.Xəlilov küç., 23)

**ŞƏRQ-QƏRB LEKSİK TERMINOLOJİ PARALELLİYİNİN
RİYAZİYYAT, FİZİKA VƏ KİMYA ELMLƏRİNİN DİLİNDƏ TƏZAHÜRÜ***Açar sözlər: mütləq, mənfi, tətbiqi, Şərq, Qərb.**Ключевые слова: абсолютный, отрицательный, практический, Восток, Запад.**Key words: absolute, negative, practical, East, West.*

Şərq-Qərb leksik-terminoloji paralelliyi Riyaziyyat, Fizika və Kimya elm sahələrində digər elmlərlə müqayisədə Şərq komponentinin formallığı, Qərb komponentinin isə ideya-məzmun aktuallığı (və modernliyi) ilə seçilir. Heç şübhəsiz bu sahələrdə Qərb mənşəli alınmalar, Şərq qarşılığı ilə nisbətdə maksimum dərəcədə dominantdır. Riyaziyyat, Fizika və Kimya elm sahələrində Şərq mənşəli terminin Qərb qarşılığı vardır. Lakin diqqəti cəlb edən odur ki, Qərb mənşəli beynəlxalq termin əksər hallarda olduğu kimi qəbul olunur. Qərb terminologiyasının “əlavə”si mövqeyində çıxış edən rus mənşəli terminoloji “təyin-interpretasiya”lar istisnasız olaraq Azərbaycan dilinə “hərfi” tərcümə olunur. Şərq mənşəli terminologiya artıq arxaikləşmişdir və onun müasirlik enerjisi yalnız Qərb terminologiyasının pasiv “yerli” qarşılığı kimi mövcuddur.

Dilin leksik qatının xüsusi funksiyalı hissəsini təşkil edən terminoloji vahidlər özü bir sistemdir. Bu sistemə daxil olan sözlər bir sıra xüsusiyyətləri və özünəməxsus əlamətləri ilə digər sözlərdən fərqlənir ki, onlar da dilin elmi üslubunun formalaşmasında başlıca rol oynayır. Termin tarixi qədim olsada, Azərbaycan dilçiliyində, eləcə də ümumən, dil nəzəriyyəsinə bu hadisəyə uzun zaman praktik bir iş kimi yanaşılmış, onun intellektual-idraki, kulturoloji səbəbləri üzə çıxarımaq əvəzinə, sadəcə, “terminologiyada sinonimlik qüsurdur” ümumi mülahizəsi ilə kifayətlənilmişdir. Lakin son illər Azərbaycanda ardıcıl olaraq keçirilən beynəlxalq Şərq-Qərb konfransları, sivilizasiyalararası dialoq müzakirələri bütün aydınlığı ilə göstərir ki, Avropa ilə Asiyanın qovşağında yerləşən mədəniyyətlər üçün Şərq-Qərb paralelliyi təsadüfi olmayıb, tamamilə qanunauyğun haldır.

Azərbaycan dilçiliyində terminologiya məsələlərinə maraq XX əsrin əvvəlindən başlayır və qısa zamanda bu sahə dilçilərimizin tədqiqat obyektinə çevrilir.

Təbiət və texniki elmlər humanitar və ictimai (sosial) elmlərə münasibətdə öz terminoloji potensialının daha dəqiq, daha çox modelləşmiş (standartlaşmış) mənə hüdudları ilə fərqlənir. İkinci halda, istər Şərq, istərsə də Qərb mənşəli olsun, terminin mənaca hüdudlandırılması, başqa sözlə, semantik həcm sferasının müəyyənləşdirilməsi bu və ya digər metodoloji mövqedən asılı olub, qaçılmaz mübahisələrə gətirib çıxarırsa, birinci halda bu cür mübahisələrin yaranmasına ona görə ciddi əsas yoxdur ki, həmin halda anlayışların həcmi, yaxud hüdudunu (beləliklə, terminin məzmun standartını) hər hansı elmi məktəbin, cərəyanın yaxud, tədqiqatçının ixtiyari-subyektiv münasibəti deyil, əşya və ya hadisələrin denotativ konkretliyi müəyyən edir. Odur ki, təbiət və texniki elmlərin dilində Şərq-Qərb leksik terminoloji paralelliyinə də, məhz bu baxımdan, yəni denotativ konkretliyindən irəli gələrək anlayışların Şərq və Qərb təzahürlərinin əksər hallarda mütləq eyniliyi və terminlərin bilavasitə ekvivalentliyi kimi baxmaq lazımdır. “Riyaziyyat” termini Şərq mənşəli olsa da, müasir dövrdə məzmunca Qərb mənşəli “matematika”nın qarşılığı kimi dərc olunur. Ümumiyyətlə, texniki elmlərə dair

terminologiyasının Qərb meyilliliyi özünü ilk növbədə riyaziyyatda göstərir ki, bu da həmin elm sahəsinin texniki elmlər üçün bir növ metodoloji səciyyə daşması ilə bağlıdır. Bu da təsadüfi deyil ki, “riyaziyyatın dili” anlayışı özünün spesifik mücərrədliyi, simvolikası, rəqəmlə ifadə texnologiyalarının çoxspektrliyi ilə fərqlənir. Ona görə də ən ümumi terminləri çıxmaq şərtilə, riyazi terminlərin “iç strukturu”nda – məzmun mahiyyətində rəqəm simvolları ekvivalentliyi dayandığından onların söz –ifadə qarşılığı Şərq və ya Qərb mənşəli olmasından asılı olmayaraq xeyli dərəcədə şərtidir. Texniki terminologiyasının istər bir dil, istərsə də müxtəlif dillər birliyi kontekstində təşəkkülü arasında ciddi bir fərq yoxdur.

N.Cəfərov göstərir ki, “Azərbaycan dilinin XIX əsrin əvvəllərində təşəkkül tapmağa başlayan, təxminən XX əsrin ortalarına doğru həm humanitar-ictimai, həm də texniki elmlər üzrə kifayət qədər diferensial bir səviyyədə təzahür edən elmi üslubunun istər Türk, istər Şərq, istərsə də Qərb mənşəli əsas terminoloji materialının, yaxud bazasının daha əvvəllərdən Azərbaycan elmi-intellektual təfəkkürünün istifadəsində olduğunu göstərən xeyli mənbələr mövcuddur ki, onların meydana çıxdığı tarix və ya tarixlərlə Azərbaycan dilinin elmi üslubunun təşəkkül tarixi arasında müəyyən fərq olduğunu etiraf etməmək mümkün deyil” (1, s. 4). Müəllif onu da əlavə edir ki, “terminologiya yalnız o zaman bir dilin kontekstində onun linqvistik əlaməti olaraq təhlilə cəlb edilə bilər ki, həmin dilin elmi üslubunun az-çox stabil faktına-materialına çevrilmiş olsun” (1, s. 4).

Azərbaycan dilində riyaziyyat terminologiyasının müasir vəziyyəti barədə müəyyən təsəvvür yaradan “Rusca-azərbaycanca riyaziyyat terminləri lüğəti” (2) həmin sahədə Şərq-Qərb paralelliyinin səviyyəsi barədə də aydın nəticələrə gəlməyə imkan verir. Hər şeydən əvvəl diqqəti cəlb edən odur ki, Qərb mənşəli beynəlxalq termin olduğu kimi qəbul edilir. Məsələn: *funksiya, integral, minimum, absis, avtomorfizm, model, sistem, aksiom, simvol, bazis, alternativ, assimetriya, asimptotik, assosiativ, harmonik, hiperbolik, sinus, tangens, hipoteza, moment, horizontal, ekstremal, limit, oblast, defekt, deformasiya, diferensial, diffuziya, kanonik, kvadrat, kvazi, kommutativ, kompleks, kongruent, koordinat, lokal, kompakt, majorant, maksimal, metrik, minimum, elementar, monoton, multiplikator, operator, optimal, oriyentasiya, ortoqonal, teorem, paradoks, paralel, poliharmonik, polyar, operator, proyektiv, rasional, real, requlyar, sektor, simvol, simmetriya (simmetrik), sinqulyar, sintez, skalyar, spektral, standart, statik, stasionar, topologiya, transsendent, triqonometrik, fundamental, funksional, ekvivalent* və s.

Göründüyü kimi, bu terminlərinin bir çoxunun Şərq mənşəli qarşılığı vardır, məsələn: *funksiya – vəzifə, integral – birləşmə, assosiativ – əlaqəli, hipoteza – fərziyə, limit – hədd, oblast – sahə, defekt – qüsur, lokal – məhdud (hüdüdlü), elementar – adi, simvol – rəmz* və s.

Lakin məsələ burasındadır ki, həmin qarşılıqlar “neytral” nitq situasiyası üçün özünü doğruldur və xüsusilə riyaziyyat kimi dəqiq terminologiyaya ehtiyac duyan texniki elm sahəsi üçün məqbul deyil. Bununla belə, hətta bu cür dəqiqlik tələbi kontekstində də dil təfəkkürü bütün aydınlığı ilə komplektləşdirmək imkanındadır ki, termin kimi qəbul edilən Qərb mənşəli beynəlmiləl söz-işarənin Şərq mənşəli assosiativ qarşılığı mövcuddur. Odur ki, leksik-semantik sistemin “alt qat”ında texniki terminoloji nüfuzuna görə ikinci dərəcəli olsa belə, Şərq mənşəli sözün Qərb mənşəli sözlə implisit paralelliyi ideyası heç də tamamilə inkar oluna bilməz. Həmin ideya geniş miqyasda, yəni “Rusca-azərbaycanca riyaziyyat terminləri lüğəti”nin bütün terminoloji materialı təhlilə cəlb edildikdə özünü daha aşkar göstərir. Hər şeydən əvvəl ona görə ki, bir sıra hallarda Qərb mənşəli beynəlxalq terminin Şərq mənşəli qarşılığı məhz norma kimi qəbul edilir, məsələn: *absolyut – mütləq, geometriya – həndəsə, abstrakt – mücərrəd, alqebra – cəbr, interpretasiya – şərh, formula – düstur, loqika – məntiq, teoriya – nəzəriyyə* və s.

İkinci mühüm cəhət isə ondan ibarətdir ki, həm Qərb, həm də Şərq mənşəli terminin bir sıra hallarda paralel işlənməsi nəzərdə tutulur, məsələn: *analiz – təhlil, arifmetik – hesabi, binom – ikihədli, iterasiyalama – təkrarlama, kombinatorika – birləşmələr nəzəriyyəsi,*

median – kənarortağ, obraz – surət, period – dövr, interval – aralıq, proobraz – əsli və s. Doğrudur, bu paralelliklərin heç də hamısı uğurlu deyil və başlıcası, paralel komponentlərin heç də hər biri milli riyazi nitq təcrübəsində eyni dərəcədə əsas qəbul edilmir. Lakin bütün bunlar, yəni digər elm sahələrində olduğu kimi, texniki elmlərdə də Şərq-Qərb paralelliyinə meyl mütəxəssislərin subyektiv mövqeyindən və ya marağından irəli gəlməyən tamamilə obyektiv dil hadisəsidir. Xüsusilə texniki elmlərin terminoloji təcrübəsi göstərir ki, Azərbaycan alimləri, mütəxəssisləri sovet dövründə əsasən “rus məktəbi”nin təsirini öz üzərlərində hiss etsələr də, məsələn, Azərbaycan dilinin riyaziyyat terminologiyasına rus mənşəli vahidlər, prinsip etibarilə, daxil olmamış, rus riyaziyyat terminologiyası kütləvi surətdə Azərbaycan dilinə çevrilmiş və əsas da odur ki, milli terminlər rahat mənimsənilərək stabilləşmiş, normativlik kəsb edib populyarlaşmışdır. Məsələn, “Rusca-azərbaycanca riyaziyyat terminləri lüğəti”ndə verilmiş çoxsaylı dil faktları da bunu təsdiq edir: *дробь – kəsir, доказательство – isbat, множество – çoxluq, бесконечное – sonsuz, величина – kəmiyyət, вероятность – ehtimal, вещественный – həqiqi, внутренний – daxili, уравнение – tənlik, число – ədəd, двойной – ikiqat, единица – vahid, достоверность – yəqinlik, плоскость – müstəvi, дуга – qövs, корень – kök və s.*

Şərq-Qərb terminoloji paralelliyinin genotipologiyasına bilavasitə aid olan bir məsələdir ki, rus mənşəli terminologiya nə Şərq, nə də Qərb tərəfdən həmin paralelliyə qoşulmamış demək olar ki, ondan kənar qalmışdır.

Fizika elminin dilindəki Şərq-Qərb terminoloji paralelliyi riyaziyyatdakından tipoloji baxımdan o qədər də fərqlənir. Ümumiyyətlə, texniki elmlər üzrə terminologiyanın genetik spektrləşməsi və ya mənzərəsi aşağıdakı “iyerarxiya”ya tabedir: 1) Qərb mənşəli beynəlxalq terminlər; 2) Şərq mənşəli “yerli” terminlər; 3) Şərq-Qərb terminoloji paralelliyi; 4) rus dilindən tərcümə olaraq yaradılmış, yaxud rusca terminin qarşılığı kimi işlənən ənənəvi “yerli” terminlər. “Fizika terminləri lüğəti”nin ön sözündə deyilir: “Sözlüyün əvvəlki nəşrindəki qüsurlar aradan qaldırılmış, nəzərdə tutulmuş anlayışları, dəqiq ifadə etməyən terminlər dəqiqləşdirilmiş, terminlər üçün qarşılıq müəyyənləşdirilərək Azərbaycan dilinin daxili imkanlarından, söz yaradıcılığı vasitələrindən daha geniş istifadə olunmuşdur” (3, s. 5). Əlbəttə, buradakı “Azərbaycan dilinin daxili imkanlarından, söz yaradıcılığı vasitələrindən daha geniş istifadə olunmuşdur” fikri Şərq-Qərb leksik-terminoloji paralelliyinin miqyasının genişlənməsi baxımından maraqlı doğurmaya bilməz. Lüğətlə tanışlıq göstərir ki, həmin cəhd, bir qayda olaraq, Qərb mənşəli beynəlxalq terminlərin deyil, çox zaman ümumişlək səciyyə daşıyan və mürəkkəb terminlərin tərkib hissəsi kimi çıxış edən rus sözlərinin tərcüməsinə aiddir; məsələn: *абсорбция света – işığın absorbasiyası, автоколебание – avtorəqs, аккумулятор переносный – səyyar akkumulyator, акустическая ветвь – akustik budaq, альтернативный запрет – alternativ qadağan və s.* Bütövlükdə isə, Qərb mənşəli beynəlxalq terminlər olduğu kimi saxlanılmış, yalnız ən zəruri hallarda onların daha geniş yayılmış Şərq qarşılıqları verilmişdir, məsələn: *absolyut – mütləq, neqativ – mənfə, praktik – tətbiqi, teoretik – nəzəri və s.* Hətta *polyar, aktiv, real, passiv, sferik, zona, izolyator, kritik, stabil, intensiv, kontras, temperatur, potensial, tsikl* və s. terminlərin Şərq ekvivalentlərindən istifadə olunmamışdır.

İstər riyaziyyat, istərsə də fizika terminləri üzərində aparılmış müşahidələr göstərir ki, Azərbaycan dilində texniki elmlər üzrə terminologiyanın a) əsas və b) ikinci dərəcəli, yaxud törəmə adlandırma biləcəyimiz növləri vardır. Şərq-Qərb terminoloji paralelliyi, bir qayda olaraq, özünü ikinci dərəcəli, yaxud törəmə deyil, məhz əsas növə aid edilən terminologiyada göstərməsilə fərqlənir ki, bu da, fikrimizcə, Şərq-Qərb qarşılaşmasının öz əksini, ilk növbədə, elm təfəkkürün fəlsəfi-metodoloji mahiyyət daşıyan anlayışlarında tapması ilə əlaqədardır.

S.Sadiqova göstərir ki, “*mövcud terminoloji lüğətlərdə həm məzmun cəhətdən, həm də leksikoqrafik cəhətdən müəyyən nöqsanlara yol verilmişdir... Belə ki, eyni anlayış bəzən müxtəlif lüğətlərdə müxtəlif terminlərlə, bəzən də müxtəlif anlayışlar eyni terminlərlə*

verilmişdir. Məsələn, riyaziyyatda “kök” termini “ədədin kökü”, “çoxhədlinin kökü”, “tənliyin kökü” anlayışlarında müxtəlif mənalara malik olmasına baxmayaraq, hamısında eyni şəkildə işlədilir. Əslində, onların hamısında “kök” terminindən istifadə etmək lazım deyil. Həmin anlayışları “ədədin radikalı”, “çoxhədlinin kökü”, “tənliyin həlli”, kimi işlətmək məqsədmüvafiqdir” (4, s. 4).

Əlbəttə, bu təkliflə razılaşımaq olar, lakin məsələnin mahiyyəti burasındadır ki, terminoloji lüğət tərtibində əsas prinsip hansı anlayışın hansı terminlə ifadə edilməsinin düzgün, yaxud yanlış olduğunu göstərmək yox, bütün mövcud və ya funksional faktları qeydə almaqdır. Yalnız bundan sonra hansı terminin işlədilməsinin daha çox məqsəduyğun olmasından danışmaq mümkündür. S.Sadiqova özü də bu fikirdədir ki, “*dublet terminlər lüğətdə öz əksini tapmalıdır*” (4, s. 13). Çünki “*eyni anlayışın ifadəsi üçün əcnəbi terminlər və azərbaycanca terminlər işlədilir. Məsələn: eynigüclü – ekvivalent; tən bölən – bissektrisa; assosiativlik – qruplaşdırma-birləşdirmə; istilik tarazlığı – termometr; gərginlik – potensial*” (4, s. 16). Ümumiyyətlə, “Azərbaycan dilində izahlı fizika-riyaziyyat terminləri lüğəti”ndə aşağıdakı Şərq-Qərb terminoloji paralellik faktları qeydə alınmışdır: *aerodinamik müqavimət – ön müqavimət, burulğanlı cərəyan – Fuko cərəyanı, ədəd üçbucağı – Paskal üçbucağı, ion cihazı – qazboşalma cihazı, loqarifm xətkəsi – hesablama xətkəsi, Plank sabiti – təsir kvantı, rəqs dövrü – rəqs periodu, sıfır indikatoru – sıfır cihazı, termoelektron generatoru – termoelektron enerji çeviricisi, təbii ədədlər – natural ədədlər, Faradey hadisələri – Faradey effekti, fotokeçiricilik – fotorezistiv effekt, hərəkət miqdarı – impuls, çoxhədlilər – polinom, cazibə – qravitasiya, şüa istilik mübadiləsi – radiasiya istilik mübadiləsi.*

Müşahidələr göstərir ki, həmin terminoloji paralelliklərin bir çoxunda komponentlər heç də mənaca tam qarşılıqlıq təşkil etmir, lakin bu, onların terminoloji paralelliyinə mane olmur. Kimya elmləri sahəsində terminoloji sistemin qaydaya salınması işinə keçən əsrin 20-ci illərində başlanmış və qarşıya çıxan problemlərdən biri məhz Şərq-Qərb paralelliyi olmuşdur. Müəlliflər kollektivinin 1987-ci ildə nəşr etdirdiyi “Kimya terminləri lüğəti”nin girişində deyilir: “S.C.Hüseynovun 1927-ci ildə çap etdirdiyi “Kimya istilahları” ilə respublikamızda kimya elminin müxtəlif sahələri üzrə terminologiya yaradılması işinin əsası qoyulmuşdur. O, “müvəllidilma”, “müvəllidilhümuza”, “hamizi-kibrit” kimi ərəb mənşəli, qəliz kimyəvi terminlərin bilavasitə ana dili əsasında yaradılan sözlərlə və ya beynəlmiləl terminlərlə əvəz edilməsi üçün böyük səy göstərmişdir” (5, s. 5). Bu isə o deməkdir ki, kimya terminləri lüğətinin hazırlanmasına göstərilən ilk cəhdədən qarşıya üç seçim variantı çıxmışdır: a) ərəb mənşəli qəliz termini işlətmək; b) ana dili əsasında yeni termin yaratmaq; c) beynəlxalq termini qəbul etmək. Müşahidələr isə göstərir ki, əslində hər üç variant yalnız kimya sahəsində deyil, bütün texniki elm sahələrində beynəlmiləl terminologiyaya üstünlük vermək şərtilə həmişə, potensial olaraq, diqqət mərkəzində dayanmışdır. Dövrün tendensiyaları və ya konyukturu tez-tez dəyişdiyindən 20-ci, 30-cu və 40-cı illərdə gah bu, gah da digər münasibət müvəqqəti üstünlük qazandığından belə təsəvvür yarana bilər ki, hansısa meyl artıq strateji əhəmiyyət kəsb edir. Lakin nə ərəb mənşəli, nə də ana dili əsasında yaradılmış terminlər heç bir zaman beynəlxalq terminologiya qədər aparıcı olmamışdır.

Kimya sahəsində terminoloji paralellik yalnız 30-cu, 40-cı, 50-ci illərdə deyil, keçən əsrin sonrakı illərində də mövcud idi və ona görə də “Kimya terminləri lüğəti”nin müəllifləri yazırlar: “*Hər bir dildə termin sabitliyinin, dəqiqliyinin təmin edilməsi mühüm məsələdir. Halbuki orta və ali məktəblər üçün kimya dərslərinin tərcüməsində, eləcə də azərbaycanca yazılan orijinal dərslər və ya dərslər vəsaitlərində, dövrü mətbuatda dərc olunan elmi-kütləvi məqalələrdə termin vahidliyinə bir o qədər də riayət edilmir. Bunun nəticəsidir ki, eyni məfhumun ifadəsi üçün bəzən müxtəlif terminlər işlədilir. Məsələn: hissəcik – zərrəcik, radioaktiv parçalanma – radioaktiv dağılma, istilik – nüvə – termonüvə, əhəngli su – əhəng suyu, seçici kataliz – fərdi kataliz, elektron örtüyü – elektron qlafı, elektron təbəqəsi – elektron orbiti, dönən – dönər (reaksiya), etil spirti – çaxır spirti, astat – astatin, mosianid –*

rodanid, amil – faktor, şəkildəyişmə – modifikasiya, dairəvi forma – sferik forma, hissəcik dalğa – korpuskulyar dalğa, sərtlik – bərklik, udulma – absorbsiya, yerdəyişmə – xanadəyişmə terminlərində olduğu kimi” (5, s. 6). Göründüyü kimi, XX əsrin sonlarına doğru kimya terminologiyasının əsas problemlərindən biri Şərq-Qərb leksik-terminoloji paralelliyi məsələsini “həll etmək”dən ibarət olsa da, həmin məsələ, tamamilə təbii olaraq, həll edilməmiş, sadəcə, müzakirə predmeti səviyyəsinə qaldırılmaqla kifayətlənmişdir.

Ümumiyyətlə, istər bu lüğətdə, istərsə də dövrün texniki elm sahələrinə aid digər lüğətlərində (qeyd edək ki, onların əksəriyyəti rusca-azərbaycanca tərcümə lüğətləridir) qarşıdurma aşağıdakı istiqamətdə aparılır: a) Qərb mənşəli termin və ya mürəkkəb terminin Qərb mənşəli əsas komponenti, adətən, olduğu kimi saxlanılır; b) rus mənşəli termin və ya mürəkkəb terminin rus mənşəli qeyri-əsas hissəsi azərbaycancaya tərcümə edilir; c) Qərb mənşəli terminin Şərq mənşəli ekvivalenti verilir. “Kimya terminləri lüğəti” üzərindəki təhlillər göstərir ki, mövzu baxımından bizi maraqlandıran sonuncu istiqamətə bir çox dil faktları aiddir: *aktivlik – fəallıq, qravimetrik analiz – çəki analizi, prob analizi – əyar analizi, essensiya – cövhər, arreyter – düzəliş, arreyterləşdirmə – düzəldilmə, belil – ağ boyaq, Bertole duzu – kalium – xlor, binormal – ikinormal, demfer tərəzi – tormozlanan tərəzi, deqarasiya – qazsızlaşdırma, dehidratasiya – susuzlaşdırma, denaturat – təbiilikdən çıxarılmış, destruksiya – quruluşun pozulması, diafraqma – ayırıcı pərdə, kalium hidrokسيد – yeyici kalium, dəniz kuporosu – dəniz zağı, alifatik turşu – doymuş turşu, lantonid – nadir torpaq, inversiya – çevrilmə, klassifikasiya – təsnifat, konfigurasiya – xarici görünüş, kriogen – soyuducu, mikrostruktur – mikroquruluş, formiat turşusu – qarışqa turşusu, asimmetrik – qeyri-simmetrik, absorbsiya – səthi udulma, koaqulyasiya – laxtalanma* və s.

Beləliklə, Şərq-Qərb paralelliyi bu nümunələrdə üç şəkildə təzahür edir: 1) Qərb mənşəli beynəlmiləl terminin Şərq qarşılığı və ya ekvivalenti verilir, məsələn: *inversiya – çevrilmə, konfigurasiya – xarici görünüş, kriogen – soyuducu* və s. 2) Qərb mənşəli mürəkkəb quruluşlu beynəlxalq terminin yalnız bir komponentinin Şərq qarşılığı və ya ekvivalenti təqdim olunur, məsələn: *gravimetrik analiz-çəki analizi* (qeyd edək ki, “*analiz*” termininin kifayət qədər populyar “*təhlil*” qarşılığı mövcuddur), *prob analizi – əyar analiz* və s. 3) Qərb mənşəli “düzəltmə” beynəlxalq terminin yalnız leksik-qrammatik formantı Şərq (milli) qarşılığı və ya ekvivalenti ilə əvəz edilir; məsələn: *asimmetrik – qeyri-simmetrik, binormal – ikinormal* və s.

Ədəbiyyat

1. Məmmədli N. Azərbaycan dilində alınma terminlər. Bakı, – 2017. 488 s.
2. Quliyev T. Rusca-azərbaycanca riyaziyyat terminləri lüğəti. Bakı, 2012, 136 s.
3. Fizika terminləri lüğəti // – Bakı: Elm, – 1986. – 112 s.
4. Sadıqova, S. Azərbaycan dilində izahlı fizika-riyaziyyat terminləri lüğəti. Bakı: Elm, – 1998.
5. Kimya terminləri lüğəti // – Bakı: Elm, – 1987. – 120 s.

С.Х.Султанова

Западно-восточный лексико-терминологический параллелизм в словах по математике, физике и химии в азербайджанском языке

Резюме

На языке технических наук параллели между Востоком и Западом рассматриваются в контексте 1) математики, 2) физики и 3) химии. Основные особенности восточно-западного параллелизма в терминологии технических наук Азербайджана состоят в следующем: а) Западная терминология является абсолютной доминантой; б) терминологическая «интерпретация определения» русского происхождения, которая действует как «добавление» западной терминологии, переведена на азербайджанский язык «без исключения»; с) Терминология восточного происхождения уже архаична, и ее современность энергия существует только как пассивный

«локальный» эквивалент западной терминологии. Нет существенной разницы между технической терминологией в контексте одного языка или другой языковой ассоциации.

S.Kh.Sultanova

**Lexico-terminological West-Eastern parallelism
in the words of mathematics, physics and chemistry in the Azerbaijani language**
Summary

In the language of technical science, parallels between East and West are considered in the context of 1) mathematics, 2) physics, and 3) chemistry. The main features of East-West parallelism in the terminology of the technical sciences of Azerbaijan are as follows: a) Western terminology is an absolute dominant; b) the terminological "interpretation of the definition" of Russian origin, which acts as an "addition" of Western terminology, is translated into the Azerbaijani language "without exception"; c) The terminology of Eastern origin is already archaic, and its present energy only exists as a passive "local" equivalent of Western terminology. There is no significant difference between technical terminology in the context of one language or another language association

Rəyçi: akad. N.Q.Cəfərov

Redaksiyaya daxil olub: 02.09.2022